ОБМЕЖЕННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ОСОБИ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

СЛІНЬКО Тетяна - кандидатка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

https://orcid.org/0009-0000-2688-2644

УДК 342.7

DOI: https://doi.org/10.32782/NP.2024.3.42

В науковій статті зазначається, що ефективне використання методу запліднення in vitro, яке наразі є загальнодоступним за медичними показниками в усіх державах-учасницях Ради Європи, підняло чутливі морально-етичні питання подальшого розвитку нових наукових досліджень в сфері медицини та обмеження репродуктивних прав особи, в тому числі і свободи передавати свої ембріони для наукових досліджень. Встановлено, що сімнадцять держав з усіх держав-учасниць Ради Європи обрали незаборонний підхід щодо досліджень на лініях людських ембріональних клітин, а в національному законодавстві низки інших держав немає норм, які б забороняли такі дослідження. В Андоррі, Латвії, Мальті, Хорватії відповідно до національного законодавства заборонено будь-які дослідження на ембріональних клітинах. В Австрії, Італії, Німеччині, Словаччині такий вид наукових досліджень дозволений за умови дотримання таких умов: мета наукових досліджень на ембріональних клітинах – захист здоров'я ембріона; в дослідженні можуть використовуватися лише клітини, які були імпортовані із-за кордону.

Встановлено, що можливість передавати ембріональні клітини для наукових досліджень (здійснюється після знищення ембріона), яка є структурним елементом суб'єктивного юридичного права особи в сфері репродуктивних технологій, не є тотожною можливості передавати самі ембріони (не знищені) для проведення наукових досліджень.

Наразі держави-учасниці Ради Європи відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань за міжнародними актами з прав людини не дозволяють передачу людських ембріонів (не знищених) для проведення наукових досліджень і правова позиція Європейського суду з прав людини полягає в тому, що така практика сумісна з нормами ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Щодо свободи передавати ембріональні клітини для наукових досліджень (здійснюється після знищення ембріона) – держава-учасниця Ради Європи може встановлювати обмеження, але лише законом. Перелік виняток з репродуктивних прав особи є вичерпним: 1) лише інтереси національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни; 2) запобігання заворушенням чи злочинам; 3) захист здоров'я чи моралі; 4) захист прав і свобод інших осіб. Їх визначення є обмеженим.

Критеріями необхідності заходу з обмеження репродуктивних прав в демократичному суспільстві є такі: 1) причини, якими обґрунтовується захід; 2) доречність та достатність в цілях п. 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 3) широта меж розсуду, які надано державі; 4) справедливий баланс між конкуруючими інтересами держави і осіб, на яких законодавче рішення про обмеження їх репродуктивних прав має прямий вплив.

Якщо йдеться про існування чи ідентичність особи, то межі розсуду, які дозволяються державі в сфері репродуктивних технологій, звужені. Але оскільки серед держав-членів Ради Європи відсутній консенсус саме щодо правового статусу ембріону та ефективних засобів його захисту, а питання життя ембріону, передача ембріонів для наукових досліджень піднімають чутливі морально-етичні проблеми – межі розсуду держав є ширшими, але не безмежними.

Ключові слова: репродуктивні права людини, людська гідність, ембріон, людина, репродуктивні технології, обмеження прав людини.

Постановка проблеми

Медичні технології невпинно розвиваються, надаючи можливість особами стати батьками шляхом застосування методу запліднення in vitro. При цьому, такий розвиток супроводжується і тим, що випробовування нових медичних технологій в різних країнах світу здійснюється з застосуванням клітин знищених ембріонів людини [1; 2; 3]. Не поодиноко особи, які надали свій біоматеріал для створення ембріонів та їх імплантацію жінці, змінюють своє рішення після стадії створення ембріонів, але до проведення імплантації, і звертаються до закладів охорони здоров'я з заявами не знищувати ембріони, а передати їх для проведення наукових досліджень (справа «Паррілло проти Італії»). Рішення Європейського суду з прав людини свідчать, що в Італії, Румунії, інших державах вони отримали відмову оскільки національним законодавством така свобода передавати свої ембріони (не знищені) для проведення наукових досліджень обмежена [4; 5].

Є і інші ситуації – коли ембріони створені, але до моменту їх імплантації чоловік відзиває свою медичну згоду, а жінці в цьому разі без його згоди не можуть провести імплантацію і ембріони знищуються, а клітини знищених ембріонів беруть участь в новітніх наукових дослідженнях.

Європейський суд з прав людини також розглядав справу, в якій заявниці здійснили імплантацію ембріона, але в подальшому у лікарів виникла підозра, що плід має суттєві вади розвитку, і коли скринінг підтведив це припущення – національним законодавством вже було обмежене право заявниці на легальний аборт (справа «P.P. проти Польщі» [3]).

З кожним роком все більше заявників, які використали репродуктивні технології, звертаються до Європейського суду з прав людини з індивідуальними заявами, зазначаючи, що в результаті обмеження своїх репродуктивних прав державою вони зазнали порушення їх права на повагу до приватного життя, що гарантоване ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6]. Тому, при внесенні змін до чинних законів, які обмежують право особи в сфері репродуктивних технологій, або розробці нових законів – необхідно враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини, яка є джерелом права в державах-учасницях Ради Європи, і з якою має бути сумісне національне законодавство.

Стан дослідження проблеми

В науці конституційного права питання обмеження прав людини в сфері охорони здоров'я досліджувались в працях Ю. Бисаги, М. Бєлової, С. Булеци, О. Васильченко, В. Волкова, Л. Дешко, О. Лотюк, М. Менджул, І. Сенюти, О. Сінькевич, С. Стеценко, В. Чечерського та інших вчених. Водночас, питання правових позицій Європейського суду з прав людини щодо обмеження репродуктивних прав особи не було предметом комплексних наукових досліджень.

Мета цієї статті – виявити правові позиції Європейського суду з прав людини щодо обмеження репродуктивних прав особи.

Виклад основного матеріалу

Метою ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є захист кожного від протиправного втручання державних органів [7; 8]. Будь-яке втручання в репродуктивні права людини повинно бути «відповідним до закону» та «необхідним у демократичному суспільстві» для однієї або декількох цілей, як-то: інтереси національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни; запобігання заворушенням чи злочинам; захист здоров'я чи моралі; захист прав і свобод інших осіб. При цьому, в рішенні у справі «Олссон проти Швеції» від 24 березня 1988 р. Європейський суд з прав людини зазначив, що «поняття необхідності передбачає, що втручання відповідає нагальній суспільній потребі і, зокрема, що воно є пропорційним до певної законної мети, яку переслідує влада» (§ 67) [9].

В справі «Кнехт проти Румунії» заявниця скаржилася на відмову національних

органів дозволити передачу її ембріонів з медичного центру, де вони зберігалися, до обраної нею спеціалізованої клініки [5]. В справі «Паррілло проти Італії» заявниця, втративши свого партнера за трагічних обставин, не мала можливості створити сім'ю, як вони це планували і надали свій біоматеріал для створення ембріонів для подальшої їх імплантації їй. Під час слухання справи в Європейському суді з прав людини вона пояснила, що з часу смерті її партнера до введення в дію закону минуло лише чотири місяці і саме через те, що чотири місяці був не великий проміжок часу, вона не мала достатньо часу, щоб здійснити собі імплантацію ембріонів, але з набранням цим законом сили відповідно до його норм імплантація ембріонів після смерті її партнера стала вже оцінюватись як незаконна. Заявниця вважала, що «держава вимагала від неї стати свідком знищення її ембріонів замість того, щоб дозволити їй передати їх для досліджень, що переслідувало б благородну мету та було б джерелом утіхи для неї після сумних подій, що сталися в її житті» [4].

Також заявниця підняла питання, яке полягало в тому, що закон Італії не містив жодної іншої альтернативи щодо долі ембріонів, окрім їх смерті оскільки нормами цього закону було заборонено передавати свої ембріони. Інше питання, яке було піднято заявницею, полягало в такій суперечності в законодавстві Італії: право ембріонів на життя «не узгоджувалося з можливістю жінок робити аборт до третього місяця вагітності та із використанням італійськими лабораторіями ліній ембріональних клітин, отриманих внаслідок знищення ембріонів за кордоном» [4].

Тобто, знищений плід (перебував в лоні матері) розглядався відповідно до законодавства Італії як ембріон після аборту оскільки він вже не був в лоні матері, і для отримання ембріональних клітин і відповідно проведення наукових досліджень за допомогою цих клітин – їх можна було використовувати. Крім того, заявниця звернула увагу на той факт, що держава не мала широких меж розсуду у цій справі, особливо з огляду на існування європейського консенсусу щодо можливості передачі для наукових досліджень ембріонів, які не призначалися для імплантації [4].

Оскільки є принцип «дозволено все, що не заборонено законом», то можемо констатувати, що на момент, коли заявниця у справі «Паррілло проти Італії» та її партнер здали свій біоматеріал і з нього було зроблено їх ембріони, жодної норми, яка б забороняла їх передачу для наукових досліджень, в законодавстві Італії не існувало. Тобто обмеження свободи передачі своїх ембріонів для наукових досліджень не було. Але з моменту, коли було прийнято закон, який заборонив передачу для наукових досліджень ембріонів, які були отримані внаслідок запліднення in vitro та не призначені для імплантації – таке обмеження почало існувати тому що в цьому законі з'явились відповідні норми. Що стосується першого критерію обмеження прав особи в сфері репродуктивних технологій – передбачено законом – державою цього критерію було дотримано.

Отже, держава може встановлювати обмеження свободи передачі ембріонів, які були отримані внаслідок запліднення in vitro, для наукових досліджень, але лише законом.

Наступний критерій полягає в правомірності мети, яка переслідувалася. З рішень Європейського суду з прав людини випливає, що перелік винятків з репродуктивних прав особи є вичерпним (лише інтереси національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни; запобігання заворушенням чи злочинам; захист здоров'я чи моралі; захист прав і свобод інших осіб), а їх визначення – обмеженим [3; 4; 5]. Для того, щоб обмеження репродуктивних прав особи були сумісні з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [10], вони повинні переслідувати мету, яка може бути пов'язана з однією з тих, що були зазначені вище.

На відміну від інших держав-учасниць Ради Європи в Італії людський ембріон є суб'єктом права, що має право на повагу до людської гідності. Тому обмежуючи свободу особи передавати свої ембріо-

ни для проведення наукових досліджень держава переслідує ціль «захист потенційного життя ембріона», що є складовою мети обмеження «захист моралі та прав і свобод інших осіб». При цьому, коло суб'єктів «інші особи», про яке йдеться у меті обмеження, не включає людські ембріони.

Критеріями необхідності заходу з обмеження репродуктивних прав в демократичному суспільстві з огляду на рішення Європейського суду з прав людини в справах «Олссон проти Швеції» (§68) [9], «К. і Т. проти Фінляндії» (§154) [11], «П., С. та С. проти Сполученого Королівства» (§114) [12] є такі: 1) причини, якими обґрунтовується захід; 2) доречність та достатність в цілях п. 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 3) широта меж розсуду, які надано державі; 4) справедливий баланс між конкуруючими інтересами держави і осіб, на яких законодавче рішення про обмеження їх репродуктивних прав має прямий вплив. При цьому, якщо йдеться про існування особи чи її ідентичність, то межі розсуду, які дозволяються державі, звужені. Але оскільки серед держав-членів Ради Європи відсутній консенсус щодо правового статусу ембріону та ефективних засобів його захисту, оскільки життя ембріону, передача ембріонів для наукових досліджень піднімають чутливі морально-етичні проблеми – межі розсуду держав є ширшими.

Так, хоча сфера репродуктивних технологій постійно еволюціонує, медична наука динамічно розвивається, і вони вимагають постійної увагу з боку держав-учасниць Ради Європи, тим не менш в Австрії, наприклад, Парламентом ще не проведено ретельний аналіз правил, які регулюють штучне дітонародження. В Італії національне законодавство з предімплантаційного діагнозу є суперечливим адже його норми забороняють імплантацію ембріонами, які не були вражені хворобою, здоровими носіями якої були відповідні особи, якщо чоловік відізвав свій дозвіл, але натомість дозволяють жінці робити аборт, якщо плід має певну хворобу. З усіх держав-учасниць Ради Європи 17 держав обрали незаборонний підхід щодо досліджень на лініях людських ембріональних клітин. В низці інших держав-учасниць Ради Європи норм права, які б забороняли такі дослідження, немає. В Андоррі, Латвії, Мальті, Хорватії відповідно до національного законодавства заборонено будь-які дослідження на ембріональних клітинах. В Австрії, Італії, Німеччині, Словаччині такий вид наукових досліджень дозволений за умови дотримання таких умов: 1) мета наукових досліджень на ембріональних клітинах – захист здоров'я ембріона; 2) в дослідженні можуть використовуватися лише клітини, які були імпортовані із-за кордону; 3) лінії ембріональних клітин, що використовуються в лабораторіях в дослідницьких цілях, не створюються на прохання органів державної влади.

При цьому широкі межі розсуду держави не означають, що межі розсуду взагалі немає. Умисне знищення людського ембріона (не знищеного, якому можна дати життя) не можна порівняти з використанням ліній клітин, отриманих з людських ембріонів, які були знищені раніше (наприклад, знищених в результаті аборту). Тому під час підготовки національного закону, який обмежує права особи в сфері репродуктивних технологій, парламент держави має враховувати різні інтереси: інтерес держави у захисті ембріона; інтереси осіб, з біоматеріалу яких було створено ембріон, стосовно реалізації їхнього права на особисте самовизначення у формі передачі їхніх ембріонів для наукових досліджень в сфері медицини.

Висновки

1. Обмеження прав особи в сфері репродуктивних технологій може бути встановлене лише законом держави. Перелік винятків з репродуктивних прав особи є вичерпним: 1) лише інтереси національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни; 2) запобігання заворушенням чи злочинам; 3) захист здоров'я чи моралі; 4) захист прав і свобод інших осіб. Їх визначення є обмеженим.

Критеріями необхідності заходу з обмеження репродуктивних прав в демократичному суспільстві є такі: 1) причини, якими обґрунтовується захід; 2) доречність та достатність в цілях п. 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 3) широта меж розсуду, які надано державі; 4) справедливий баланс між конкуруючими інтересами держави і осіб, на яких законодавче рішення про обмеження їх репродуктивних прав має прямий вплив.

2. Встановлено, що можливість передавати ембріональні клітини для наукових досліджень (здійснюється після знищення ембріона), яка є структурним елементом суб'єктивного юридичного права особи в сфері репродуктивних технологій, не є тотожною можливості передавати самі ембріони (не знищені) для проведення наукових досліджень.

3. В Андоррі, Латвії, Мальті, Хорватії відповідно до національного законодавства заборонено будь-які дослідження на ембріональних клітинах. В Австрії, Італії, Німеччині, Словаччині такий вид наукових досліджень дозволений за умови дотримання таких умов: мета наукових досліджень на ембріональних клітинах – захист здоров'я ембріона; в дослідженні можуть використовуватися лише клітини, які були імпортовані із-за кордону.

Наразі держави-учасниці Ради Європи відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань за міжнародними актами з прав людини не дозволяють передачу людських ембріонів (не знищених) для проведення наукових досліджень і правова позиція Європейського суду з прав людини полягає в тому, що така практика сумісна з нормами ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Щодо свободи передавати ембріональні клітини для наукових досліджень (здійснюється після знищення ембріона) – держава-учасниця Ради Європи може встановлювати обмеження.

Література

1. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Діксон проти Сполученого Королівства». URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83788.

2. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Прайс проти Сполученого Королівства». URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59565.

3. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «P.P. проти Польщі». URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-104911.

4. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Паррілло проти Італії». URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-163029.

5. The decision of the European Court of Human Rights in the case of «Knecht v. Romania». URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113291.

6. Статистика Європейського суду з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2210048/10%22],%22article%22:[%228%22]}.

7. Deshko L., Lotiuk O., Sinkevych O, Kravtsova Z., Kudriavtseva O., Cherniak I. The human right to quality medical care: changing the paradigm of international cooperation between states and interaction of public authorities and local self-government in foreign countries. Georgian medical news. 2021. Volume 319. P. 160-165.

8. Ventskivska I.B., Deshko L.M., Lotiuk O.S., Vasylchenko O.P., Narytnyk T.T. Mandatory vaccination of medical personnel against COVID-19: european standards of its introduction. Reproductive Endocrinology. 2022. №65. P. 108–112.

9. The decision of the European Court of Human Rights in the case of «Olsson v. Sweden». URL: https://hudoc.echr.coe.int/

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

11. The decision of the European Court of Human Rights in the case of «K. and T. v. Finland». ECHR 2001-VII.

12. The decision of the European Court of Human Rights in the case of «P., C. and S. v. the United Kingdom». ECHR 2002-VI.

SUMMARY

The scientific article notes that the effective use of the in vitro fertilization method, which is currently generally available for medical reasons in all member states of the Council of Europe, has raised sensitive moral and ethical issues of the further development of new scientific research in the field of medicine and the restriction of the reproductive rights of an individual, including the freedom to transfer their embryos for scientific research. It has been established that seventeen states out of all member states of the Council of Europe have chosen a non-prohibitive approach to research on human embryonic cell lines, and in the national legislation of a number of other states there are no norms that would prohibit such research. In Andorra, Latvia, Malta, Croatia, in accordance with national legislation, any research on embryonic cells is prohibited. In Austria, Italy, Germany, Slovakia, this type of scientific research is permitted under the following conditions: the purpose of scientific research on embryonic cells is to protect the health of the embryo; only cells imported from abroad may be used in the research.

It has been established that the possibility of transferring embryonic cells for scientific research (carried out after the destruction of the embryo), which is a structural element of the subjective legal right of a person in the field of reproductive technologies, is not identical to the possibility of transferring the embryos themselves (not destroyed) for scientific research.

Currently, the member states of the Council of Europe, in accordance with their international obligations under international human rights instruments, do not allow the transfer of human embryos (not destroyed) for scientific research, and the legal position of the European Court of Human Rights is that such a practice is compatible with the norms of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Regarding the freedom to transfer embryonic cells for scientific research (carried out after the destruction of the embryo) – a member state of the Council of Europe may impose restrictions, but only by law.

The list of exceptions to the reproductive rights of an individual is exhaustive: 1) only in the interests of national and public security or the economic well-being of the country; 2) the prevention of disorder or crime; 3) the protection of health or morals; 4) the protection of the rights and freedoms of others. Their definition is limited. The criteria for the necessity of a measure restricting reproductive rights in a democratic society are as follows: 1) the reasons justifying the measure; 2) its relevance and sufficiency for the purposes of Article 8, paragraph 2, of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; 3) the breadth of the margin of appreciation granted to the State; 4) a fair balance between the competing interests of the State and those of the individuals directly affected by the legislative decision restricting their reproductive rights.

When it comes to the existence or identity of a person, the margin of appreciation allowed to the state in the field of reproductive technologies is narrowed. However, since there is no consensus among the member states of the Council of Europe precisely on the legal status of the embryo and effective means of its protection, and the issues of embryo life, the transfer of embryos for scientific research raise sensitive moral and ethical issues, the margin of appreciation of states is wider, but not unlimited.

Keywords: reproductive human rights, human dignity, embryo, human, reproductive technologies, restrictions on human rights.